

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Қазахский национальный университет имени аль-Фараби

«Әлем кеніст! Гіндеп турқатану ғылымы»
Халықаралық, ғылыми-теориялық, семинар материалдарының жинағы
25-26 қазан

Сборник материалов Международного научного семинара
«Тюркологическая наука в мировом пространстве»
25-26 октября

«Dunya Çarpdaki Tiirkoloji»
Uluslararası ilmi uygulamalı seminer makaleleri
25-26 Ekim

Алматы
2011

ТҮРКІЖӘНЕ СЛАВЯН ТІЛДЕРІНДЕП
КИНОЛОГИЯЛЫҚ АТАУЛАР

Авакова Р.А.
дл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Шығыстану факультета
Турпану және ундипану кафедрасының
меңгерушісі ф.ғ.д., профессор
Бектемұлова С.Б.
дл-Фараби атындағы Д'азҚУ
Шетел филологиясы және
жалпы тіл білімі кафедрасы ф.ғ.к., доцент

Әр ұлт ез тинде дуние, элем туралы тусинктерш Турпн тшджд фактшер арқыпы Кесіп-пінепн, коршаган элемнш тшджд олем1, неспшен алганда, адамдар санасындагы дуниенш логикалык бейнелену1 жагынан укеас болып капель Кубылыстар арасындагы уксастыктар угым категорияларын жасайтын лексемалардыц толыгуыша эсер етедк Сол угым турлершц тутастай алгандагы атаулары (аттары) тшджд неспш кураcа, элемнш, ондагы кубылыстардыц тшджд бейнеснен улт ерекшеліктерін танып бшуге болады. Ол - улттыц ерекшелік бейнелейтш мэдени-улттык коннотациялы тіркестер. Ойткеш фразеологизмдердц пайда болуыга кунделісп емІр мен езімізілі коршаган заттар мен кубылыстардын бір-бірінін эсершен туган бейнелі кдбылдаудыц ыкпалы зор.

Ырак квп жагдайда жануарлардыц эмпирикалык кабылдауында иттц образы жан-жақты ойлауда мифологиялык тургышан курделенедь Бул неспз сездц семантикалык потенциалын кенейтш, мэдени коннотацияны байытады. Егер твмендеп свздерд1 дәл айтканда, *шп усттөгәі ит*, свзбе-свз аудармасы: собака на сене; *иттц суыгы*, свзбе-свз аудармасы: собачий холод; *иттезі бестии аянтай*, свзбе-свз аудармасы: как собака пятая нога; *иттц цуйрыжын артына тастау*, свзбе-свз аудармасы: "бросать собаке под хвост"; *итті іпу*, свзбе-свз аудармасы: вешать собак; *иттц бш*, свзбе-свз аудармасы: собачий вальс; *итшент хетті*, свзбе-свз аудармасы: устал как собака; *итті жгу*, свзбе-свз аудармасы: съесть собаку және т.б семантикалык тапбасын угу ушж мифтж, архитиптк таным кажет.

Галым Р.Ә. Авакованыц: Халыктын, рухани творчествосының жем1а, тшджд ажарын юрпзеттн, онын кушретш арттыра тусетш, ойды бейнелеп, астарлап, езшц накышымен жетюзетш, ата-бабадан мура регіае келген сез казынасышык дайын колданылатын улкен саласы фразеологизмдер этнос тшшц курамдас бапігі болгандыкган, оларга этнолингвистикалык талдаудыц ғылым yuLiin кундылыгы ерекше. Адамзат тарихын ез бойына сактаган халыктын фразеологиялыц корына философиялык ойлары, дуниеш танып-бшу1, турмыс-Тірінлігі, улттык мэдениетт корыс тапкан, - деген [1, 57-58 бб.] кагидасын у стана отырып, этнолингвиста ғылымынын неспш налагал кернект1 галым Э. Кайдардыц "Вір мыц асерпн де бейнел1 оралым"/"Тысяча метких и образных выражений" атты этнолингвистикалык туышктеме бершген казакша-

Элем Кенісминдезі турктану

орысша фразеологиялык сездитиц iiiiie [2, 347-367 бб.] біздан зерттеп отырған 'ит' семасымен байланыскан йрнеше эсерл1 де бейнеп оралымдарга токтала кетелж.

Аузынан ац ит хірін, қара [кок] ит шыгу "аузына келгенш оттап, балагаттау" ТірКесі белгіп бір жагдайга байланысты адамнын катты ашуланганда немесе катты ызаланганда айналасындагы адамдарга мән бермей, аузына келгенш (тускенш) былапыт сездер арқыпы боктауы. Аталган фразеологизм *щит* - "ак тусп ит" және *кара ит* "кара тусп ит" уэж1 арқышы казак халкынын тусштндеп жагымсыз ассоциацияны ирреалды жагдайга сэйкес адамнын аузынан шыккан былапыт сездер арқышы айтуы. Бул сез ТірКесі адамның кенш-күйшц жаман кезшде айтылатын шим1зде колданылатыш эмоционалды-экспрессивпн сез. Мысалы, Вір куш тал тусте Имам бакырып-шакырып, экеме ед1рендеп жегш кедд. *Аузынан ац ит Кірін көк ит шыгады* (Ш. Кумарова).

Ит арцасы циянда "ете алые, ит елген жер, бір кыр шет" фраземасы біреуліиН туратын тургылыкты жершц алыстыгы деген магышада айтылады. Бершген ТірКесері *ит арка* (тэуелденгендеп формасы *ит арцасы*) сезш кептеген тш устанушышар ею сез ретшде кабылдайды. *Ит арц иттц арцасы* курдел1 сезі итарка - хибарка, лачуга иттц аркасына уксайтын уй. Осы турдеп формасы мен магынасы (итарка) керкем эдебиетгер мен сезд!ктерде де осьшай бершген. Мысалы, Улкен уйлер Тіг-шмей, уранкай, абылайша, жаппа, *итарца* деген неше турл1 юшкене, тар, аласа куркелер Тірііпш (М. Эуезов). Екшиш карастыратынымыз киян(да) сезі - алые, кол жетпейтш жер. Бул тш4м1здеп аз колданыстагы сездердц бірі. Яғни біз бул сезш жеке алып колдана алмаймыз. Мысалы, Туу *ит арцасы цияннан* басын кзушке Тірін сен болмасац, кай еКі туыт, бір калганым Іздеп келедь - деп жедей есгі (О. Бекей).

Ит байпаса тургысыз "адам турып, Тірмуік жасап болмайтын, жайсыз, КбНінсіз, суык уй, мекенжай" фраземасы адам турып, тіршж жасай алмайтын, туруга ешкандай жагдайы (мумюншп) жоқ, сп1 адам емІрше Керсісі карапайым нэрселерд!н (жагдайдыц) (жылышык, дуние-мульс, тамак т.б.), сонымен бірге сырткы табиғи ортаныц (адамдар жоқ кеншБіз бос жер) жоқтыгын бейнел1 турде суреттеу. Мысалы, Осы *ит байпаса турмайтын*, жан адам бшмейтш, шалгайдагы койнауга калай келед! (М. Магауин).

Ит басына ірхит тешу "іпкеш алдында, ипегені артында болды, молшышык, ауқатты турмыс орнады" фраземасы тиім1зде барлык жагдайда туру (мумкшипкшц болуы), жоғары жет!стисге, берекел)к, молшышык, кел-Кесіріпсге еМір суру деген магыналарда колданылады. Казак халкы молшышыктын, берекеліктц барі ет пен сутте деп уккан. Олар Ішуден артылган сутп жинап айран кылыш, содан кейш оны арнайы тшлген дорбага куйып. сары суыш сузш ірісіх жасаган. Осы сузбеден курт жасаган. Кейде біз *ит басына ірКіт тэгБу* трркесшц орныша *ац туйенц цары жарытды* деген лркесп колданамыз. Ол ііуКеуі алдында, імііерені артында болды, агыл-тегш болды, молшышык, ауқатты турмыс орнады дегенда бшшред(. Аталган фразеологизм керкем эдебиетгер мен тарихи шығармаларда кешнен колданышады. Мысалы, Аста-тек мол тамактан кысымдап, шым-шымдап келген саран аузы сегіііп, *ит*

МАЗМУНЫ

Авакова Р.А. Фраземалардын шыгу дереккөздері.....	3
Фикрет Туркмен Туркиядағы турютану: бугімі және болашағы.....	16
Хамза Зулфикар Турю тшдес зиялы қауым еюлдершщ тшге деген кезкарасы.....	19
Авакова Р.А., Бектемірова С.Б. Турм және славян тшдершдеп кинологиялык атаулар.....	30
Абдрахманова Ж. Калыпты фразеологизмдердщ эллипсис тэсш аркылы окказионал рецке не болуы.....	36
Андабаева Д.А. Фразеологические единицы с общим типовым значением «проявлять умственные способности», «испытывать воздействие внешней среды».....	39
Аширова А.Т. Мемлекеттік тш-улт бірлішщ басты факторы.....	44
Әбелдаев Ж.Ә. XX ғасыр ТуріК әдебиетіндеп поэтикалык агымдар.....	48
Баратова Ш.Б. Казак және уйгыр поэзиясынын елец жүйелері.....	52
Бепмова Г.Ә. Дипломатиялықтерминдер: таным және мағына.....	58
Епзбаева Н. Казіргі казак тшшдеп морфонологиялык кубылыстар.....	62
Жумагулова А.Ж. Кейбір грамматикалык формалардын ғылыми стильде колданышуы.....	67
Иманалиева Г.К.- ЕсіМ сездердщ эмоциялы сипаты.....	70
Исмагулова С.А., Досова С.Н. Икбал шығармашылығының казак тшше аударылу мәселеа.....	75
Иманбердиева С.К. Тарихи ескертюштердеп жалкы еамдер.....	82
Калиев А.К. ТуріК тшшщ ықпал категориясы.....	88
Карабаева Х.Ә. Ахмет Байтұрсынулының терминжасам кағидаттары.....	92
Кулжанова Б.Р. «Құтадғу билиг» дастанының идеялык мазмұны.....	97

Кекеева Д.М. Хинди типидепсинонимдердщ жалпы мәселелері мен шығу жолдары.....	103
Масимова Х.Р. XIX ғасырдағы жазба ескертюштердщ кейбір морфоологиялык ерекшеліктері («Тәварих-и мусикиун» ескертюші негізінде).....	107
Мекебаева Л. 20-жылдардағы прозалық шығармалардың стильдік сипаттары.....	114
Мадиева Г.Б. Инновации в лингвистике как науке и как образовательной программы.....	119
Момынова Б. Ноғайлы плауірі - казак әдеби тіліннің бір арнасы.....	122
Муканова З.А. Чокан Валиханов - востоковед.....	127
Назарова А.Ж. Жіктеу ешмдіштершщ септелуіндеп ерекшеліктер.....	130
Нуржіптова Г. А. Казак тілі сабағында колданылатын жана әдістер.....	134
Омарова Б. А. Казак тілі сабақтарында медиамәтшдермен жұмыс істеудің тиімділігі.....	142
Омфжанова Ж.Т. Тартыс табиғаты және кейгакерлер жүйесі.....	142
Рамазанова Ш.Ә. Шетел казактарының айтыс үлпелерінің ерекшеліктері.....	146
Рысбаев Ә.Б. Турю тшдеріндеп етістік фразеологизмдердің семантикалык құрылымы.....	160
Салкынбай А.Б. Турю даналарының ғаламдық концептері.....	160
Теменова Г.К. XIX. Yuzyilm sonlari ile XX. Yuzyilm bajlarindaki ilk Turk-Kazak Hikaye ve Romanlannda «Kadin ve Ejitim» Temasi.....	163
Садуова Ш. М. ТуріК тшшдеп грамматиканы менгеру мәселесі.....	171
Сейдімханова Т.Е. Сәкен Сейфуллин шығармаларындағы аңыз-әнне желшері.....	175
Таусогарова Л.К.- Этнофраземалардың тшдіс санадағы көрінісі.....	179
Юсупов Р.К. К вопросу идейно-тематических и жанровых особенностей поэзии Восточного Туркестана второй половины XIX века.....	184